

A Város és a piaristák

Szeged művelődéstörténetének jelentős emlékünnepe közeleg: a kegyesrendi szerzetesek letelepedésének kétszázhetvenedik évfordulója. A Város és a rend között 1719. augusztus 5-én létrejött, III. Károlytól 1720. február 20-án jóváhagyott szerződés alapján július 11-én érkezett ide az első három piarista; Kovácsovics Pál pesti magyar hitszónok mint ideiglenes rendi előjáró, Demjén és Orbán atyák társaságában. Mit jelentettek Szeged és az ország szellemi életében a szegedi piaristák?

A török uralom alól fölszabadult Szeged egyházi életében nagy volt a zűrzavar. Igényt tartott rá több egyházmegye, ám a Város *exemptusnak*, egyházmegyéből kiemeltnek tartotta magát, így saját hatáskörében akarta betölteni a lelkesi helyeket. 1702-ben jezsuiták telepedtek meg, de a városi tanács nem teljesítette kívánságait, ezért egy évtized múltán Nagybányára költöztek. 1713-ban Szeged városa Náray János nemesoroszi plébánost és nógádi főesperest hívta Szegedre palánki (belvárosi) plébánosnak. Beiktatását Nádasdy László, a pálos szerzetesből lett csanádi püspök nem ellenezte, ám később ellentét támadt közte és Náray közt. A püspök 1717-ben fölfüggesztette a plébánost, és a helyére rendtársát, Scheimann Lászlót nevezte ki. Náray, bár a Város öt pártfogolta, két évi hercehurca után, 1719-ben kénytelen volt távozni Szegedről.

Ekkor a szegedi tanács június 2-án kelt levelében az alig négy évvel előbb Magyarországon megtelepült kegyes tanítóréndmet tartományfőnökektől, Bartsch Joakimtól paptanárokat kért.

Így került sor a piaristák megérkezésére *most 270 esztendeje*, s a kegyes iskola megnyitására bő egy év múltán, 1721. október 3-án.

A török időkben a hódítók csak az ő derviseikhez hasonlóan szegény ferenceseket tűrték meg. Ők, a *cseribarátok*, *falubú barátok*, a nép testi és lelki gondozói, orvosai és lelkipásztorai tartották a lelket a töröktől, végvári katonától sa nyargatott, megsarcolt Szeged vidéki magyarságban.

Most elvben az egész város lelkeszei a piaristák lettek. Ám nem tudták megakadályozni, hogy a hagyomány erejénél fogva a ferencesek Alsóvárosra, majd a Belgrádból 1739-ben Szegedre menekült minoriták Felsővárosra ne misézzenek, ne szolgáltassák ki a szentségeket a templomuk körül lakóknak. Sok vita volt még a várbeli lelkesek hatásköre miatt is. Végül 1789-ben három plébániára osztották föl a Várost: az alsóvárosit továbbra is a ferencesek, a felsővárosit a minoriták látták el, míg a piaristákat ettől kezdve Csanád egyházmegyei papok váltották föl. Bár a kegyes atyák ezt sérelmezték, előnye azóta nyilvánvaló: attól fogva minden figyelmüket a tanításra fordíthaták.

A kegyes iskola

Amikor a mocsaras Hatrongyosban megtelepedtek, a romos Dömötör-templom mellett, „a békák között” húzták meg magukat. A tanítást – két osztállyal (első: *parva* ; második: *principia*). 110 tanulóval – a pestises betegek elhagyottan álló kórházának, a lazarettumnak két-három szobájában kezdték meg. 1732-ben épült föl az iskola első, szerény otthona. Ezt 1793-ban váltotta föl új, majd 1886-ban a ma is álló, hatalmas emeletes ház, amely most az egyetem matematikai tanácskeinek ad otthont.

1722-ben a harmadik (*grammatica*) és negyedik (*syntaxis*) osztály is megnyílt, 1723 őszén pedig az ötödik (*poesis*) és hatodik (*rethorica*). 1727-ben már 300-an, 1767-ben 449-en voltak. 1777-ben a

Ratio Educationis nyomán megszűnt a két első (elemi) osztály, de három grammatikai és két humanitási osztállyal az iskola ötosztályúvá, ún. nagygimnáziummá vált.

Még nagyobb jelentőségű változást hozott a kétéves bölcsészeti tanfolyam (*liceum*), amely akkor főiskolának számított. 1792. december 11-én kezdte el működését, és a szabadságharcig képezte ki a szegedi ifjakat magasabb, egyetemi tanulmányokra. 1799-ben a szegedi iparosképzést föllendítő *rajziskolát* hoztak létre; ez is az önkényuralomig élt.

A Thun-féle iskolarendszer 1852-ben megteremtette a nyolcosztályos *főgimnáziumot*. 1924-től egyszerűen *gimnázium* a neve.

A szegedi színház történet kezdeteit a piaristák iskolajátékaiig vezethetjük vissza. 1722-ben mutatták be tanáruk, a későbbi igazgató, Pécsy Domokos *Mucius Scaevola* című játékát – latinul. Ez tehát az *első szegedi színelőadás!* 1729-ből maradt fenn az első szegedi színlap: Hranák Tamás drámáját hirdeti – szereposztással. 1735. augusztus 1-jén új színházat avattak. 1758. május 17-én volt az első magyar nyelvű bemutató: Perczell Imre vigjátéka *Az adakozó öreg-ről és a fősvény ifjúról*. 1762-ben az iskola hajdani deákjának, ekkor ifjú tanárának, Dugonics Andrásnak vigjátékát adták elő, szintén magyar nyelven. 1779-ből már arról értesülünk, hogy a színháznak csak falai állanak. Két évtizednek kellett eltelnie, hogy az iskolai színjátszás helyét Szegeden is átvegye a hivatásos: Kelemen László Nemes Játéksz Társasága 1800 áprilisában szerepelt először Szegeden.

Neves tanárok

A kétszázadik évfordulóra kiadott emlékkönyvekben Móra Ferenc *Kedves öreg drnyak* címmel rajzolta meg néhány kitűnő piarista arcképét. Így Egerváry Ignácét (1751–1809), akinek igazgatósága alatt létesült a liceum, a rajziskola és az új iskolaépület, s akit a végig sértett Klempay Tamás városi tanácsnok bosszúból följelentett a nádoznál veszedelmes fölforgató nézetei miatt (*Klempay spektaklilis*). Benyák Bernátot (1745–1829) tehetsége sokoldalú tevékenységre ösztönözte: írt filozófiát, tanügyi műveket, magyar és francia nyelvűt, hűsz iskoladrámát, verseket, zenedarabokat. Latin verset költött a kórház-alapító Pozsonyi Ignác tiszteletére (1801). Móra tárcája szerint (*Benyák Bernát meg a cenzorok*) neki is a hatalommal gyúlt meg a baja.

A szegedi születésű Száblik István (1746–1816) szintén sokoldalúságával tűnt ki. Hittant is tanított, meg fizikát is. 1784. július 27-én Pesten, 1785. július 6-án Szegeden bocsátotta föl a *Montgolfier testvérektől tanult elvek alapján ökörből készült léggömbjét*. II. József uralkodása idején leváltották a szegedi igazgatósról, és később is „veszedelmes ember” hírében állott. 1794-ben Nagykárolyban *telegráfot* szerkesztett.

A 18. század jelesei közt tartja számon az irodalomtörténet Fiala Jakabot (1697–1738). *Szegedis* című eposzában 1735-ben Vergilius ihletésében költötte

meg a Város történetét. Hájos István Gáspár (1724–1785) 1758-ban került ide. Ő volt az első, aki tudatosan gyűjtötte a szegedi szólásokat, szokásokat, mondákat. Fő forrása a saját ismeretlennél maradt, alsóvárosi szülött rendtársra. Kocsis Frigyes volt. Hájos diákjaiból gyűjtőcsoporthoz szervezett. Művei nem jelentek meg, de Dugonics András ismerhette őket, s föltehető, hogy ihlette is a népelet iránti érdeklődésében.

Móra szokásos túlzásával „repülő piaristának” nevezte Száblikot (nem ő röpt, csak a luftballonja); a párját pedig, akivel egy tárcában méltatta, „háromszóghámozónak”. Ennek meg az volt az alapja, hogy Szinnyi József életrajzi lexikonában Katona Mihály Dienesnek (1782–1874) Szegeden, a Grünnyomdában 1843-ban megjelent matematikai műve, *A hegyes szögelet megháromszása*, latinul *triseccio anguli acuti*, sajtóhibásan jelent meg, tünődésre készítette az olvasót, miképpen lehet a hegyesszöveget megháromszni. A jeles piarista három ízben is volt a szegedi rendház lakója. Először 1814-ben került ide, s történelmet tanított. Latinul, magyarul írt verseinek egy része meg is jelent. Így a piaristák letelepedésének centenáriuma mindkét nyelven írt ódája is (*A kegyes iskolák százados ünnepe nemes szabad királyi Szeged városában 1820. esztendőnek 14 júliusán*). Kolozsvári, tatár, váci lakozása után, a harcias években került vissza. Ekkor nem tanított, a rendház lelkiatyjaként működött. 1838-ban Keeskeméten igazgató, s 1842-ben ugyanilyen minőségében került vissza Szegedre, majd egy év múlva Sátoraljaújhelyre, utolsó állomásra. 1841-ben jelent meg Szegeden, a *Honi indigógyártás haladása* című füzet. A tudós paptanár ugyanis barátságba kerülve a híres szegedi kétfestővel, Felmay Antallal (1798–1873), látta, hogy az ország milyen sok pénzt költ a külföldről behozott indigóra, s az import helyettesítésére, az indigó meghonosítására és hazai festőnévnyel, a vadrépával való pótlására *Röszkén kísérleti telepet alapított*.

A 19. század hazai irodalomtörténete Horváth Cyrill (1804–1884) *előkelő helyen emlegeti, mint akadémikust, egyetemi tanárt, filozófust, drámatíró és költőt*. 1829-ben került Szegedre, kétszer volt igazgató (1844–48, 1858–60), 1863-tól a pesti egyetem professzora. Ő alapította 1840-ben a Szegedi Bölcselkedők Olvasó Társaságát, a később róla elnevezett iskolai önképzőkört.

Tóth Jánosról (1804–1887) szintén Móra írt a legszebben Aki még a királynak sem hazudott című tárcájában. A szegedi közoktatás áldozatos úttörője volt ő, a tanyai iskolák apostola, a realánoda (a későbbi főreáliskola, még későbbi Baross Gábor Gimnázium) első igazgatója. Az Akadémia kézirattára őrz 1846-ban Erdélyi János fölszólítására beküldött gyűjteményét, népdalok és népies műdalok szövegeit. Csaplár Benedek (1821–1906) Dugonics örökségét folytatta: diákjaival népmeséket gyűjtött, s munkatársa lett Ipolyi Arnold népköltési gyűjtésének. A pesti egyetem tanára, majd rendfőnök lett Somhegyi (Schröck) Ferenc (1813–1879) akadémiai levelező tag, a szegedi gimnázium igazgatója 1861–64 közt. Történész volt; s a Bach-korszakban hajthatatlan magyarsága (amely miatt Pestről büntetésből helyezték Szegedre) nagy hatással volt a szegedi fiatalokra. A több mint negyedszázados szegedi igazgatóságból (1871–98) szintén a rendfőnöki székbe vitt az útja Magyar Gábornak (1842–1914), az iskola újjászervezőjének és fölvirágoztatójának.

Két tanárát is versben örököltette meg



Juhász Gyula. Szinger Kornél (1863–1950) magyar, németet és filozófiát tanított 1901/2-ben a nyolcadik gimnazista költőnek, és ő volt akkor az önképzőkör tanárelnöke is. 1905-től igazgató, 1918-tól 1923-ig rendfőnök. Juhász Gyula a tízéves érettségi találkozójuk alkalmával köszöntötte (1912). A kedélyéről városszerte ismert, kedvelt Fekete Ipolyt (1858–1939) a költő hetvenedik születésnapján tisztelte meg versével (1928), és neki ajánlotta, pappá szentelésének félévszázados fordulóján *Calasanti*us című versét is (1931).

Jeles tanítványok

A történelmi Magyarország elképzelt tehetségterképén Nagyszentmiklósnak nagy karika járta. Ott született 1879-ben Espersit János, 1881-ben Bartók Béla, 1884-ben Herman Lipót és Madarász Emil, 1885-ben Fenyves Ferenc, 1889-ben Makai Ödön, 1923-ban Nikodémusz Elli. S valamennyiüket megelőzve Révai Miklós (1750–1807), korának legnagyobb nyelvtudósa, az első magyar nyelvű lapnak, a Magyar Hirmondónak (1783) szerkesztője. 1802-től a pesti egyetem tanára, a nyelvtörténeti módszernek „talán megelőzve egész Európát” (Bárczi Géza szerint) úttörője, helyesírásunk elméletének kidolgozója. Az ipszilónisták (a látya-féle írásmód híveivel) szemben a jottista (lájta) forma hirdetője. Neki köszönhető a zs mai írásmódja is. Ő volt a Halotti Beszéd első elemzője (1803). Dugonics András és Vedres István mellett őt tarthatjuk a kegyes iskola legnagyobb 18. századi tanítványának.

A 19. században szegedi piarista diák volt Beszédes József, a jeles vízimérnök; Klapka György honvéd tábornok; Katona József, a *Bánk bán* írója; Hugó Károly érdemes drámaíró; Horváth Mihály csanádi püspök, 48-as kultuszminiszter, történétíró; Degré Alajos író, publicista, 48-as huszárkapitány, a kiegészítés után országgyűlési képviselő; Kármán Mór egyetemi tanár, pedagógus, művelődéspolitikus; Palotás Fausztin népi elbeszélő, katonaiskolai tanár; Kálmán Lajos, a népköltészeti gyűjtés klasszikusa; Löw Immanuel szegedi főbből, nemzetközi hírű botanikus, bibliatudós; Angyal Dávid egyetemi tanár, történész; Ivánkovits János rozsnyói püspök; Reizner János, Szeged történetírója, a múzeum és a Somogyi-könyvtár első igazgatója; Herczeg Ferenc, a Horthy-korszak „írófejedelme”; Tömörkény István, a szegedi elbeszélőirodalom klasszikusa, könyvtár- és múzeumigazgató;

Huszka Jenő, a nemzeti daljáték megteremtője; Nyilasy Sándor festőművész; Károlyi Lajos festőművész; Schütz Antal piarista tanár, jeles teológus; Juhász Gyula, Szeged költője.

Századunkban: Ocskay Kornél operanékes; Dettre János ügyvéd, publicista, a forradalmak szegedi közszereplője, a vajdasági magyar irodalom úttörője; Lugosi Döme ügyvéd, színház-történész, műgyűjtő; Czapik Gyula egri érsek; Békefi László színműíró, konferanszié; Belle Ferenc zeneiskolai igazgató; Tömörkény László főmérnök; Kanyó Béla egyetemi orvostanár; Mályusz Elemér egyetemi tanár, történész; Bálint Sándor egyetemi tanár, néprajztudós; Ortutay Gyula akadémikus, néprajztudós, kultuszminiszter; Bibó István egyetemi tanár, miniszter, politológus; Sötér István egyetemi tanár, akadémikus, író; Straub F. Bruno akadémikus, az Elnöki Tanács ny. elnöke; Irányi László amerikai magyar püspök; Csillik Bertalan egyetemi tanár; Scultéry Sándor egyetemi tanár; Rák Kálmán egyetemi tanár (Debrecen); Paskai László esztergomi érsek, bíboros, primás.

Ez a fölsorolás természetesen nem lehet teljes. De szükségesnek tartom, hogy kiegészítsem néhány aligha ismert adattal. A 19. század elején Szeged (Buda, később Újvidék mellett) a *szerb kultúra bölcsője* volt. Részben Grün Orbán nyomdájá révén, amely cirill betűs könyveket, füzeteket is kibocsátott sajtója alól, részben mert a kegyes iskola jó híre számos szerb diákot ide vonzott. A gimnáziumban 1843 és 1864 közt szerb önképzőkör (*drustvo učeci se Srbalja*) működött: ápolta az anyanyelvet, megörököltette a népszokásokat. A szegedi kegyes iskola diákja volt Lukijan Mušicki költő, püspök; Milovan Vidaković, „a szerb Dugonics”; Joakim Vujić, a szerb színiélet úttörője (1813-ban szerb nyelvű előadást rendezett Szegeden!); Stevan Stefanović drámaíró; Kornelije Stanković népzene kutató; Sima Milutinović-Sarajlija költő; Djura Jakšić festő, költő; Jovan Zubotić író, költő; Ivan Antunović püspök, a bunyevác néprajz úttörője.

A szegedi piaristák tanítványa volt Victor Babeš (1854–1926) neves román bakteriológus és filozófus, a kolozsvári egyetem egyik névadója.

Az 1922-ben Dugonics Andráról elnevezett városi gimnáziumot 1948-ban államosították, majd 1949-ben megszüntették.

A lenyesett ágak kizöldülnek!

PÉTER LÁSZLÓ

FILOZÓFIAI ANZIX

„Manapság – nem először – alapjaiban támadják a filozófiát, teljességgel elvetik mint felesleges és veszedelmes dolgot. Haszonatlanságnak tartják, ami nem segít a bajainkon” – írja Karl Jaspers, a német egzisztencializmus egyik képviselője, egy éppen negyven évvel ezelőtt megjelent művében. A probléma talán sohasem volt annyira aktuális, mint manapság, bár a „tudományok királynője” európai vándorútján a Lajtától keletre eddig sem talált túl szívélyes fogadtatásra. Ahogy egy nemrég megjelent írás is megállapítja, országunkban a „királynő a cselédszobájában tartózkodik”. Lehetséges, ám inkább úgy vélem, hogy jó ideje oda is csak bebocsátásra vár, miközben a „csöcselék” gúnyolódását kénytelen elviselni. Ezért valószínűleg nem lenne végre hasznontalan válaszolni arra a kérdésre, melyet az anzix előző írása is felvetett: *hol a filozófia helye ebben a világban?*

Mi a filozófia – vethetnénk fel a kérdést, ha elég bátorságot éreznénk erre, hiszen ezen önmeghatározás mindig is a filozófia legfontosabb feladata volt és maradt. Ezért inkább azt kérdeztük: mi nem a filozófia? A kérdés azért is fontos, mert a filozófia nálunk egyébként sem túl szilárd helyzetét tovább rontotta az a tény, hogy az ideológia önnön szolgálólányává kor-

esősította, s ennek máig ható következményei vannak. Először is: ezt a két és félezer éves tudományt úgy kezelték, mint a marxi, lenini „örök” igazságra való felkészülést, mely folyamatban a többi résztvevő (egy Arisztotelész, egy Ágoston, vagy egy Kant) csak a tévelygők kategóriáját alkotta. Így az oktatás, vagy egyáltalán nem foglalkozott velük, vagy csak mint lényegtelen epizodistákat kezelte őket, s így a filozófia – a legósibb és leggazdagabb bölcsélet – az emberekben egy szívből utált eszmrendszerrel azonosult. Másodszor: mindez a filozófia tanításának a totális felhígulásával járt együtt, melyből vagy azt a következtetést vonták le, hogy mindez egy értelmetlen zagvyaság, mellyel nem érdemes törődni, vagy úgy gondolták, hogy ez az, amihez mindenki ért, hisz különösebb ész nem kell hozzá. Az oktatásban ez úgy mutatkozott meg, hogy e tárgyat tanítókkal szemben az egyetlen elvárás sok esetben csak az ideológiai megbízhatóság volt, s nem az írni-olvasni tudás. Ez persze nemcsak az úgynevezett ideológiai diszciplinákra volt érvényes. Mindez ahhoz hasonló, mintha valaki azt

Európa, vagy...?

mondaná: én is olvastam a Winnetout, én is esztéta vagyok.

Egy olyan korban tehát, mely egyrészt a technokráciát, másrészt a sekélyesség korlátlan lehetőségét vetíti elénk, tulajdonképpen értelmetlen költészetről, zenéről, gondolkodásról szólni. Ez a kor majd megtalálja a saját válaszait, s a saját válaszadóit. A filozófia viszont a *kérdés tudománya*, egy *léttel folytatott diszkusszió*, s célja nem a válaszadás, hanem az, hogy az ember emberként élje életét ebben a világban. „A lét arcán hallgatás ül.” Az ember viszont eredendően szembesül ezzel a léttel, hisz szembesül a halál tudatával. A lét megszólaltatható, megkérddezhető, s mindez olyan, mint a zene hatalmas áradása, hiszen akár van róla tudás, akár nem, betölti a létezés egészét, s az élet sóvárgott harmóniáját adja. A filozófia is egy összhang, a soha nem hallható akkordok egybeesendülése, miként a költészet is – ahogy Thomas Mann mondja – egy sajátos zene. A süket ember ezért ne írjon, ne olvasson, hanem tanuljon. Tudós mindig lehet belőle.

Nem túlzás tehát azt állítani, hogy az európai kultúra lényegét nem érti az, aki nem hallja ezeket a hangokat. S a Kárpátok közé zárva mindez valóban nehezebben hallható. A megoldás éppen ezért talán nem a földugaszok beszerzése, hanem a kimondott szó megértésére való törekvés lehet. Nem kergetek illúziókat: a filozófia itt soha nem fogja azt a szerepet betölteni, mint Franciaországban vagy Németországban, de talán elkezdődik majd valami rendrakás a fejekben, talán egyszer nem tesznek már egyenlősségeit Platón, Pascal, Hegel, Heidegger és az elmúlt négy évtized pártkongresszusai közé, s talán eljön majd az a pillanat, amikor többen is elhiszik, hogy az atomtudós Weizsäcker vagy az orvos Jaspers nem elmebagyattottsága miatt hintette el, hogy a filozófia jóval többet adhat az ember számára, mint bármilyen tudomány. Egyszóval: talán e kor kultúrájának formálói nem Iustinianushoz akarnak majd csatlakozni, aki Krisztus után 529-ben rendeletileg felszámolta a filozófiát, hanem az európai kultúra más tradícióihoz, mert való igaz, hogy Európába a Balkánon és Ázsián keresztül is el lehet jutni, csak az út erre egy kicsit tovább tart.

GYENGE ZOLTÁN